

מגדל אוניברסיטת חיפה ומגדל בבל והפאלוגוצנטריזם של המפעל הציוני

אילן גור-זאב

פסגת הר הכרמל מבטאת את מהותו הציונית של הרכס כולו. הציונות המגשימה סלקה מהכרמל את סייגי התרבויות האחרות, מחקה את זיכרון או כלאה אותן במוזיאונים וספרי היסטוריה של עצמה, הגלתה את התושבים, סלקה את השמות, בנתה על ה"שממה" הבלתי מטוהרת מגדלי בטון, והפכה את הבתים שנותרו לאתרי תיירות ולמושב אמנים המחפשים טבע נקי מקלקלות תרבות האספלט. על פסגת ההר נבנה מגדל גבוה שבכל 31 קומותיו מכריז על הצלחת המפעל הציוני וחושף את מחירו.

ה"מגדל" שבאוניברסיטת חיפה מזדקף מפסגת הכרמל. זקפת ה"מגדל" קורעת את רכס הכרמל בתוך חורש טבעי ויערות האורן של העיר חיפה בסמוך לשרידי יישובים פלסטיניים ובוסתניהם החרבים. הוא משקיף, חולש וחלש, יהיר וקרתני על שפלת החוף דרומה וצפונה עד אין סוף כמו נמתח-נמשך לכיוון ארצות המערב, מנסה ככל יכולתו להתגבר על עובדת היותו נטוע במרחב ה"אחר", מבקש להתנתק מאדמת אסיה ולהיות למגדל שן התלוי באוויר, זר להיסטוריה, לחברה, לתרבות ולעתידי של הרכס בו קבורים יסודותיו. בימים רגילים וללא כל מכשירים אפשר לראות מבעד לקומת התצפית שלו את צור וצידון וכתר החרמון, מזה, ואת חופי הדרום שאין להם גבול, מזה. במאמץ מסוים, מצוידים באמצעים המתאימים, אפשר לפקוד ממנו את ארץ-ישראל השלמה מתורכיה ועד מצרים. הבאים ממערב אינם יכולים שלא להיתקל בהזדקרותו המפוארת, הקורעת את המרקם הטבעי של הכרמל, פורצת לשמים בכיעור שכמעט ואי אפשר להסתירו, אבל אפשר להסתתר מפניו כשנשאבים למבוכי המגדל ונבלעים בסבך האדמיניסטרציה, הכיבודים, האילוצים, והאפרוריות הממלאים בו כל חלל אפשרי. דרך אחרת להמנע מכיעור זה שאין לו חקר היא להביט במגדל ביום רגיל מכיוון השקיקה היומיומית שמתחתיו; העיר חיפה, הקריות ומפעלי התעשייה המפרנסים עננת עשן סמיכה ורעילה, שבימים כתיקונם מחבקת גם את ה"מגדל" ומאחדת את ההצלחה האקדמית, הטכנולוגית והחרושתית הישראלית.

ההתנשאות היהירה כלפי חוץ משתקפת ומעוגנת בהיררכיה האוניברסיטאית המארגנת את המרחב האנכי של המגדל. הקומות התחתונות מאכלסות את מזכירות החוגים וחדרי המרצים, הרכובים על כתפי קומת אולמות ההרצאות והספריה. בקומות העליונות של ה"מגדל" מרוכזת הצמרת האדמיניסטרטיבית של האוניברסיטה, כשכל קומה מאכלסת בעלי מעמד גבוה יותר וסמכויות רבות יותר מאלה בקומה שמתחתיה. כך, עד לקומה העשרים ותשע, שבה מתכנס סנאט האוניברסיטה, שבו מרוכזות כביכול העוצמה והעצמאות האקדמית. בקומה השלושים מעין חלון ראוה אקדמי – אולם הרצאות גדול שבו מציגה האוניברסיטה את מיטב מחקריה ומוזמנים אליה חוקרים מארצות הגויים להרצות את דבריהם לנוכח הקירות השקופים, המאפשרים תחושת שליטה, רוחב, פרספקטיבה ורוממות.

יחסי הכוח המובנים ב"מגדל" מאפשרים זרימה מתמדת של אינפורמציה באמצעות מערכת התקשורת האלקטרונית אולם מונעים דיאלוג. עצם המבנה חוסם בעילות מפגשים אקדמיים ואנושיים בין מי שמנסים לפרוץ את ההיררכיה ולבוא במגע עם שאר דיירי ה"מגדל", או בין אלה המבקשים לשוטט במרחב כשהם קוראים ספר או מנהלים שיחה אינטלקטואלית ערה. המפגש הוא עדיין אופציה פתוחה, אך מוטלות על כל נסיון לממשו סנקציות אנונימיות בדמות טיפוס מתיש בגרם מדרגות מוזנח ובלתי מאוורר, או באמצעות מערכת מעליות הנמצאות תדיר במצב של עומס יתר. כשהן פועלות הן מבטאות את החופש האקדמי בשיא תפארתו; עוצרות במקומות בלתי צפויים, מסרבות להגיע לקומות שאינן נראות להן, וצופנות תמיד את הבלתי צפוי. המעליות מספקות לאוניברסיטת חיפה פתיחות מתמדת, ערנות לקיומו של ה"עדיין לא" או לממשותו של הממד הבלתי צפוי או הבלתי נשלט בחיים, מתסיסות ערנות אקזיסטנציאלית שעשויה להפרות את הרוח הרפלקטיבית במיטבה. הן יוצרות או מאפשרות מצבים אקזיסטנציאליים מיוחדים, ומכוננות מפגשים בלתי צפויים ופוריים מבחינה אינטלקטואלית ואנושית. דווקא מתוך המפגשים המאונסים, מההתקהלויות הכפויים ומהדיאלוגים הבלתי נשלטים הצומחים מתוך חוויות משותפות של היתקעות במעלית חשוכה, או המתנה אין סופית יחד עם בר-פלוגתא מרתק עשויות לצמוח התקשרויות אנושיות ואינטלקטואליות המורדות בהגיון הפנימי של ה"מגדל". כל זאת תוך שעתוק יחסי השליטה שאותם הוא משרת. ועם זאת, ככל אוניברסיטה ישראלית, גם אוניברסיטת חיפה אינה סגורה הרמטית.

פניו של ה"מגדל" אל החוץ, אל נוף שעבר ציוניזציה מהירה. ברם כיום את הניצחון הציוני יורשות אלימויות אחרות, שאננות וחסרות רחמים לא פחות ממנו: הגלובליזציה הקפיטליסטית, הגיון השוק והמבט האינסטרומנטלי על הידע, על התשוקות ועל הסדרים החברתיים והתרבותיים. אלה בולעים בעשן תעשייתי סמיך את האוריינטציה האקדמית של האוניברסיטה תובעים בדרכם, בלי להחשף ובלי להתפשר, לעצב אותה מחדש, לרתום את המסורת ההומניסטית להגיון השוק ולתביעות חרושת התרבות הישראלית.

מעל כל אלה עדיין חולשת הדיוטה העליונה, קומת האנטנות. זו הקומה הבלתי מסומנת, הנעלמת, שהכל ב"מגדל" מוביל אליה. זוהי הקומה שאי אפשר להתעלם ממנה כשמסתכלים על הבניין מבחוץ, אולם שום שלט בתוך ה"מגדל" אינו מפנה אליה ושום עד אינו מעיד מבפנים על קיומה ועל תכליותיה. בקומה הקיימת-לא-קיימת רוחשים חיים המזכירים למי שעדיין זקוק לתזכורת זו שגם במציאות פוסט-מודרנית הפרויקט הלאומי המודרני והאלימות הצבאית הכרוכה בו אינם נעלמים. האם למעשה נבנה ה"מגדל" למען הקומה השלושים ואחת וכל ההתרחשות האקדמית שבשלושים הקומות המהוות לו בסיס אינן אלא אליבי? או שמא מדובר רק בדו-קיום אקדמי-צבאי המגויס לתכלית השליטה והשעתוק הציוני-קפיטליסטי במסווה של חקירה מדעית אוטונומית?

ניטיב להבין את ה"מגדל" שבהר הכרמל כשנתבונן בו על רקע "מגדל" אחר בהיסטוריה האנושית, שגם בו שיחקו תפקיד מרכזי ידע וכוח, תורים במעליות וההפתעות שבתוכן. מן העדות שהותירו מנצחי האוטופיסטים הראשונים אנו מסוגלים לשחזר את עקבות הניסיון של ה"מגדל" ההוא.

ב"בראשית" פרק ט' אנו שומעים הד לניסיון הראשון של אלה שאמרו "נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים ונעשה לנו שם פן נפוץ על פני כל הארץ". זה ביטוי ראשי לתשוקה הארוטית שעמדה ביסוד ההיסטוריה האנושית במובנה כתולדות הניסיון לרפלקסיה על ממלכת ההכרח ומאמץ לחרוג ממנה. הארוטיקה האוטופיסטית לא יכולה היתה להשלים עם שכחת המרד נגד קללות "בזעת אפיך תאכל לחם" ו"בעצב תלדי בנים" שקוללו אדם וחווה שגורשו מגן העדן לאחר שאכלו מעץ הדעת טוב ורע. לבני האדם שאכלו מעץ הדעת טוב-ורע לא היות תשובות כיוון שעסיס הפרי לא הכיל תמציות אפיסטמולוגיות אלא תשוקה לטרנסצנדנציה הקודמת לידיעה במובנה כמעריך של תשובות מושלמות וסופיות לכל השאלות שבאפשר. הטרנסצנדנציה מתבטאת כאן בסירוב מוחלט לפרגמטיזם ולניהיליזם ובמחויבות המוחלטת לחריגה מעולם נעדר המשמעות ומהוויה בלתי צודקת. ניסיון החריגה הראשון בהיסטוריה מתחולל מתוך המתח שבין לשון גן-העדן (שכבר הכילה את סתירת עצמה והיסוד האנטי-אלוהי) לבין לשון בוני המגדל; מתח החושף את פתיחותה של הישות, את אי-ההיקבעות המוחלטת ואת החירות של היש האנושי, הקודמת לכול דוגמה, לכול "אמת", ולכול מחוייבות להרס האחרות של ה"אחר" או בעילתה. אין כאן מקום לשרירות בלתי-פרובלמטית של אלוהים ונפתח הפתח לביטוי הפוטנציאל האנושי.

גם האלוהים הבין זאת, כשעמד לנוכח ה"מגדל" שבנו, שדומה שעוד רגע יבטל את התיחום בין הארץ לבין השמים, בין העולם הזה לעולם הגן-עדני, בין האדם לאלוהים. לכן אמר האלוהים "הבה נרדה ונבלה שם שפתם", כיוון ש"עם אחד ושפה אחת לכולם וזה החלם לעשות ועתה לא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות". וההמשך ידוע. האלוהים בולל את שפתם. בכך יצר את בעיית הפילוסופיה וריבוי הערים והתרבויות והמלחמה על הידע, והגאולה וחינוך ה"אחר" שמבטיחים את האנטי דתיות של הדתות והדוגמות השונות, החוסמות כל אחת באמצעיה היא, את השיבה אל האוטופיה ההומניסטית של בוני מגדל בבל. כך נחסמת הדרך אל האוטופיה החיובית היונקת ממסורת התכליות המקוריות של האוטופיסטים, שאותן הצליחו למחוק אויביהם, קנאי השם, משעתקי הדוגמות וסרבני האוטופיה ההומניסטית לדורותיהם. אבל הגם שנמחק מהזיכרון סיפור בוני מגדל בבל, הוא לא נמחק בלא להשאיר עקבות. העקבות הללו והארוס שביסודם עומדים ביסוד האוטופיה השלילית והאידיאה של האקדמיה מאז נצחונו של האל על האוטופיסטים, שמעולם לא היה ניצחון מושלם. גם אחרי הריסת המגדל וניפוץ האוטופיה ההומניסטית שלו לא ניטלה לחלוטין מבני האדם אנושיותם והארוס הרפלקטיבי והתביעה לטרנסצנדנציה ממשיכים להתל באלוהים ובקנאיו, גם כאשר נדמה להם כי השתחררו לחלוטין מכל שריד מטאפיזי והפכו לצרכנים/יצרנים יעילים גרידא, של אמונות נצחיות ושל מוצרים מתכלים המביטים בציניות על כל פיסת מחשבה, אחריות או חסד.

האוניברסיטה תמיד היתה בת העולם הזה, חלק מן ההיסטוריה ואיבר מאיבריו של מערך כוחות, אינטרסים, עוול, נאיביות וקדמה. אבל היא היתה גם יותר מזה. האוניברסיטה, גם אם בעל כורחה, הכילה גם את האידיאל האקדמי שפרנס את הרוח החופשי, את התשוקה להתגברות על המובן מאליו ואת החריגה כבנייה מחודשת של מגדל בבל הטמונה בכל חקירה מדעית ראויה. האוניברסיטה, בניגוד לאקדמיה, ביטאה את דרכם של שונאי הבונים של מגדל בבל, גם כשהתנגשה עם דת קנאי השם, כרתה איתם בריתות או התחרתה אתם בתשוקה לדוגמה "האמיתית", האחרונה,

לתשובה האחת, לסיום מלאכת בניית מגדל בבל, לחיסול השאלות על ידי התשובות על ידי איזו נירוונה, "ידיעה אוביקטיבית" או למצער קונצנזוס מפייס הבנוי על סולידריות שבה אין מקום לדיאלוג. בדיאלקטיקה שבין האוניברסיטה לאקדמיה נמשכת היריבות בין האלוהים לבין בני האדם או בין התשוקה ל"שיבה הביתה" אל המוות (או אל הדבקות המוחלטת באל, אל התשובות האחרונות והוודאיות) לבין הארוס של האוטופיה הנגטיבית של בוני מגדל בבל.

לגרסה הישראלית של מתח זה יש ביטויים ייחודיים. אחד מהם מגולם בבניין ה"מגדל" של הר

הכרמל ובחיים ה"אקדמיים" של יושביו, המתגייסים מידי בוקר מחדש לשעתק בתוכו את שלילת האידיאל האקדמי ואת מחיקת הארוס של בוני המגדל בעלי האוטופיה ההומניסטית. במציאות הפוסט-מודרנית נעדרת ה"רוח" וטרנסצנדנציה לא מופיעים האלוהים ובני האלוהים להחריב את ה"מגדל" ואין כוח טרנסצנדנטי אבסולוטי שלוקח על עצמו לבלול את שפתם של החוקרים באוניברסיטה. אין מי שייקח אחריות על שיבוש האידיאולוגיה שלהם וינסה להורסם. אין כוונת מכוון ביסוד התהליך ההורס את המסד הכלכלי והתרבותי של האוניברסיטה המודרנית, שעל יסודותיו בנו "מגדל" המשקף לדעת כמה מן הפוסט-מודרניסטים את מהות הלוגיקה הזכרית, הכוחנית, המבקשת ארגומנטים, טיעונים לינאריים ותשובות סופיות או למצער יעילות, בהתאם למהות הפאלוס הגברי. האידיאולוגיה המדעית המודרנית מתפוררת ביעילות לא פחותה מזו שהופקה על ידי האלימות האלוהית שהחריבה את מגדל בבל. כיום זוהי תופעה אוניברסלית. בישראל נכון הדבר לא רק לגבי האידיאולוגיה המדעית המודרניסטית, אלא גם לגבי רתימתה לפרויקט בניין האומה הישראלית והבנייה/מחיקה של המציאות היהודית/פלסטינית. האוניברסיטה שעל הר הכרמל עומדת על תילה אבל היא מאבדת במהירות את התפקיד והאפשרויות המודרניסטיים שלה גם כמוסד מחקר והוראה וגם כאיבר מאיבריו של הפרויקט הציוני. רבים מהערניים שביושבי ה"מגדל" שעל הר הכרמל כבר מכירים בכך שאין אפשרות להמשיך ולחיות בתוכו את עולם האתמול, שבו האוניברסיטה בטאה את אידיאל האוטונומיה של הרוח, את הביקורתיות שאין לה גבולות ואת פרויקט חשיפת האמת על העולם והנחלת ידע-העל. הם מודעים לכך שמעמד הידע השתנה, שאופני ייצור ה"סובייקט" השתכללו ושאין האוניברסיטה יכולה עוד להמשיך ולהתהדר בפרויקט הטרנסצנדנציה, השחרור, או החינוך הגבוה לכל שאותו יכולה היתה להבטיח במודרניות. רבים אחרים אינם מודעים לשינוי והם מחפשים דרכים להשביע את הדרישות הבאות "מבחוץ" כדי להשאיר את ה"מגדל" על כנו ולשמר את החיים הטובים שבתוכו ללא נזקים חמורים. אחרים עושים ככל יכולתם למסור את ה"מגדל" לשירות האלימויות החדשות, מנסים להפגין את יעילותם, רווחיותם ותכליותם על פי אמות המידה של האפנות הפוסט-מודרניסטיות ודרישות "השוק".

ואף על פי כן, גם ממקום גלותו, האידיאל האקדמי נוכח ב"מגדל" שעל הר הכרמל. גם אם על דרך השלילה. הארוס של בוני מגדל בבל לא נוצח על ידי הפאלוגוצנטריזם הציוני והוא לא יחוסל גם על ידי ההתמסרות של אוניברסיטת חיפה לחרושת התרבות הפוסט-מודרנית ולתהליכי הגלובליזציה הקפיטליסטית.